

УДК 343.5

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.2.53>

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

Тома М.Г.,
*кандидат юридичний наук, доцент,
асистент кафедри кримінального права
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5081-78-42>
e-mail: m.toma@chnu.edu.ua*

Тома М.Г. Злочини проти людяності: поняття та ознаки.

Актуальність статті є очевидною оскільки жахливі злочини РФ на території України сколихнули не тільки українське суспільство а і весь світ. Російські військовослужбовці та їх командування вчиняють широкомасштабні та системні напади на цивільне населення – жорстокі вбивства, катування, тортури, звалтування, поневолення, винищення, депортації, тюремне ув'язнення, злочин апартеїду та інші жорстокі за своїм характером протиправні діяння спрямовані проти народу України.

Актуальність дослідження також пов'язана з тим, що Кримінальний кодекс України (далі – КК України) не містить визначення злочинів проти людяності, на відміну від інших злочинів до прикладу військових чи воєнних. Спробуємо розібратися, як будуть кваліфіковані дії злочинців українськими судами та хто буде притягнутий до кримінальної відповідальності на міжнародному рівні у разі встановлення вчинення злочинів проти людяності в Україні.

«Злочини проти людяності» як окрема група злочинів у міжнародному праві вперше знайшло своє відображення в об'єднаній декларації урядів Франції, Великобританії та Росії 28 травня 1915 року як протест проти геноциду, який вчинявся Туреччиною по відношенню до вірменського населення. Наслідком злочинних подій було вбивство більше мільйону осіб, що спонукало міжнародну спільноту дати назву цьому ганебному акту як «злочин проти цивілізації та людяності», за який керівні особи турецького уряду мали б понести відповідальність.

Злочини проти людяності – це злочини, які покликані знищити саму природу людини. Ці злочини вважають найжахливішими злочинами, адже вони означають усвідомлені масові вбивства або за фактом самого існування людей (злочини проти людяності), або за фактом приналежності до етнічної чи національної групи (геноцид).

В ряді міжнародних документів, таких як: Статут Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу, стаття 6с; Хартія Міжнародного воєнного трибуналу в Токіо, стаття 5с; Закон № 10, прийнятий Контрольною радою союзних держав у Німеччині в 1945 р., стаття II, 1с; Конвенція ООН від 9 грудня 1948 р. Про попередження злочину геноциду та покарання за нього; Статути міжнародних кримінальних трибуналів по Югославії, ст. 3-5 та Руанді ст. 2-3; Статут міжнародного кримінального суду, ст. 7, відображені такі міжнародні злочини, як злочини проти людяності, з цього і випливає, що на злочини проти людяності розповсюджується універсальна юрисдикція.

Ключові слова: злочини проти людяності, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, міжнародні злочини, жертва.

Тома М.Г. Crimes against humanity: concepts and signs.

The relevance of the article is obvious because the terrible crimes committed by the Russian Federation on the territory of Ukraine shook not only Ukrainian society but also the whole world. Russian military personnel and their command commit large-scale and systematic attacks on the civilian population – brutal murders, torture, rape, enslavement, extermination, deportations, imprisonment, the crime of apartheid and other illegal acts of a cruel nature directed against the people of Ukraine.

The relevance of the study is also related to the fact that the Criminal Code of Ukraine (hereinafter – the Criminal Code of Ukraine) does not contain a definition of crimes against humanity, unlike other

crimes such as military or war crimes. We will try to figure out how the actions of criminals will be qualified by Ukrainian courts and who will be held criminally responsible at the international level in the event that crimes against humanity are committed in Ukraine.

«Crimes against humanity» as a separate group of crimes in international law was first reflected in the joint declaration of the governments of France, Great Britain and Russia on May 28, 1915 as a protest against the genocide committed by Turkey against the Armenian population. The result of the criminal events was the killing of more than a million people, prompting the international community to label this shameful act as a «crime against civilization and humanity» for which the leaders of the Turkish government should be held accountable.

Crimes against humanity are crimes designed to destroy the very nature of man. These crimes are considered the most heinous crimes, because they mean deliberate mass killings either by the fact of the very existence of people (crimes against humanity) or by the fact of belonging to an ethnic or national group (genocide).

In a number of international documents, such as: the Statute of the Nuremberg International Military Tribunal, article 6c; Charter of the International Military Tribunal in Tokyo, Article 5c; Law No. 10, adopted by the Control Council of the Allied Powers in Germany in 1945, Article II, 1c; UN Convention of December 9, 1948 on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment; Statutes of international criminal tribunals for Yugoslavia, Art. 3-5 and Rwanda Art. 2-3; Statute of the International Criminal Court, Art. 7, such international crimes as crimes against humanity are reflected, from this it follows that universal jurisdiction extends to crimes against humanity.

Key words: crimes against humanity, International Criminal Court, Rome Statute, international crimes, victim.

Постановка проблеми. В Україні на протязі дев'яти років триває збройний конфлікт з РФ, який 24 лютого 2022 року перейшов у нову гарячу фазу. І разом з тим кількість тяжких злочинів вчинених російськими військовими значно збільшилася в масштабах.

Російські військовослужбовці скоюють численні тяжкі злочини проти цивільного населення по всій території України, мова йде про воєнні злочини та злочини проти людяності. І багатьом людям здається, що одного факту вчинення злочину достатньо для притягнення до відповідальності винних. Однак це не так, наскільки очевидною не була б ситуація, будь-який злочин потрібно довести.

Стан опрацювання. Тема дослідження злочинів проти людяності стали предметом дослідження різних науковців праників в різний час, проте, ця тема все ще не достатньо вивчена і в сучасному науково-юридичному просторі представлені різні підходи до трактування поняття щодо механізму запобігання, виникнення та врегулювання злочинів проти людяності. Дослідженням в цій сфері займалися радянські дослідники, такі як: Ю.Г. Барсегов, А.І. Полторак (секретар делегації СРСР під час Нюрнберзького судового процесу), Ю.А. Решетов, П.С. Ромашкин, А.Н. Трайнін; українці: І.А. Арцибасов, А.А. Масвська, С.М. Мохончук та інші. Крім цього, в ході дослідження також проаналізували праці зарубіжних учених, зокрема: Ш. Бассіуні, С.А. Єгорова, А.Ю. Скуратової та інших.

Мета статті. Проаналізувати історико-теоретичний аспект нормативно-правового механізму врегулювання злочинів проти людяності, визначити їх природу та ознаки, що відмежовують від інших злочинів міжнародного характеру.

Виклад основних положень. Ранок 24 лютого 2022 року назавжди залишиться в пам'яті всіх патріотів-українців, та людства в цілому, як день страшних кривавих подій великої держави в центрі Європи – України.

Чи можливо на сьогоднішній день на сучасному етапі розвитку світу не допустити збройні конфлікти як внутрішньодержавного так і міжнародного характеру, запобігти їх поширенню та вирішити такі проблеми...? Це першочергово фактор глобалізації суспільств, тобто розуміння, сприйняття та відповідна реакція на запобігання, недопущення та врегулювання міжнаціональних конфліктів і злочинів проти людства. Безпосередньо це знаходить свій прояв у побудові суспільних відносин, законотворчості та впливу міжнародно-правових угод, договорів, діяльності міжнародних судів і міжнародних організацій, таких як: ООН, ОБСЄ, Рада Європи та інші.

Російські військові на окупованих територія України, щоденно здійснюють широкомасштабні та системні напади на цивільне населення – жахливі вбивства, тортури, згвалтування та депор-

тації. Вбивства, які мають ознаки страти, побиття та катування електричним струмом. Російська Федерація примусово депортувала сотні тисяч людей, включаючи малолітніх дітей, жорстоко розділяючи сім'ї з метою знищення української нації як такої.

Найбільш тяжкими злочинами на сьогоднішній день, які вчиняють російські військовослужбовці, проти українського народу по всій окупованій території України, міжнародна спільнота визнає злочини проти людяності (*англійське визначення – crimes against humanity*) – вбивства, масові знищення людей, тортури, зґвалтування, політичні, расові або релігійні переслідування й інші нелюдські акти поведінки, які досягли критичного рівня. Ці вчинки стали частиною широкомасштабної та систематичної практики РФ проти мирних українців і не тільки.

Термін «злочини проти людяності» був закріплений у міжнародно-правових документах ще на початку ХХ ст. Переслідування та притягнення до відповідальності винних за вчинення даних злочину відбулося після Другої світової війни у 1945 р. Міжнародним військовим трибуналом у Нюрнберзі. Герш Лаутерпахт колишній студент Львівського національного університету вперше дав формулювання складів злочинів проти людяності для Нюрнберзького трибуналу.

Термін злочини проти людяності (*англ. crimes against humanity*) – широкомасштабний або систематичний збройний напад на будь-яких цивільних осіб із метою проведення політики держави або організації, спрямованої на скоєння такого нападу, або в цілях сприяння такій політиці [1].

Визначення терміну «*crimes against humanity*» зазвичай пов'язують із спільною декларацією Великобританії, Франції та Росії, яка була опублікована 24 травня 1915 року у відповідь на винищення вірмен в Османській імперії. Вказані дії молодотурків у цьому документі були названі «злочином проти людяності та цивілізації». З часом, у формулюваннях відповідних положень Статутів Нюрнберзького і Токійського трибуналів, цей термін змінений у «злочини проти людяності». Злочини проти людяності були віднесені до юрисдикції Міжнародного трибуналу по колишній Югославії (ст. 5), Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді (ст. 3), Спеціального суду по Сьера-Леоне (ст. 2), Надзвичайних палат у судах Камбоджі, Спеціальних колегій по Східному Тимору [2; 3].

Саме Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) покликаний забезпечувати дотримання правосуддя на найвищому рівні та врегульовувати вищезазначені питання. Проте, сьогодні недостатньо вивчені межі юрисдикції МКС, відсутні комплексні дослідження процедури її поширення, зокрема щодо злочинів проти людяності [4].

У ч. 1 ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду вказано, що «злочин проти людяності» означає будь-яке з передбачених у зазначеній статті діянь, за умови, що вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, якщо такий напад вчиняється свідомо. Такими діяннями є: а) вбивство; б) винищення; в) поневолення; г) депортація або насильницьке переміщення населення; д) ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права; е) катування; ж) зґвалтування, оборнення в сексуальне рабство, примус до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості; з) переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільноти з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних або інших мотивів, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом, у зв'язку з будь-якими діяннями, зазначеними в даному пункті, або будь-якими злочинами, що підпадають під юрисдикцію Суду; и) насильницьке зникнення людей; л) злочин апартеїду; м) інші нелюдські діяння аналогічного характеру, що полягають в умисному заподіянні сильних страждань чи серйозних тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю [4].

Перелік злочинів проти людяності та воєнних злочинів був доповнений Женевською конвенцією про захист жертв війни 1949 р. і двома додатковими протоколами 1977 р. до них. До переліку злочинів проти людяності віднесено: посягання на життя, здоров'я, недоторканність особи; посягання на людську гідність, зокрема образливе і принизливе поведіння, примушування до проституції, непристойне посягання у будь-якій формі; взяття заручників; примушування військовополоненого або цивільної особи служити у військових чи допоміжних формуваннях ворожої держави; позбавлення цих осіб права на неупереджене судочинство; незаконне, свавільне і здійснюване у великому масштабі, руйнування та привласнення майна, що не викликається воєнною необхідністю; перетворення неохоронюваних місцевостей і демілітаризаційних зон на об'єкт нападу; перетворення цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу;

віроломне використання розпізнавальних емблем Червоного Хреста чи інших захисних знаків, визнаних Женевськими конвенціями 1949 р. і Протоколом 1977 р. до них [5]. Також до категорії злочинів проти людяності можна віднести і такий міжнародний злочин як агресія, визначення якої дала ООН в 1974 р., а також рабство та работоргівля. Комісія міжнародного права ООН прийняла у 1991 р. в першому читанні проект Кодексу злочинів проти миру і безпеки людства, який подала Генеральному секретареві ООН. У проекті до зазначених злочинів віднесено агресію, погрозу агресією, втручання у внутрішні або зовнішні справи держави, колоніальне панування та інші форми іноземного панування, геноцид, апартеїд, систематичне і масове порушення прав людини, виключно серйозні воєнні злочини, умисну і серйозну шкоду навколишньому середовищу, міжнародний тероризм тощо.

Для розуміння сутності самого поняття «злочинів проти людяності» елемент «людяності» має вагомe значення для застосування на практиці. очевидно, що для позначення перелічених протиправних діянь категорія людяності використана не випадково. Варто зрозуміти, що «людяність» – це позитивні людські якості, притаманні кожному. Так само як і доброта, скромність, порядність. Вона виявляється у прагненні допомогти, любові до людини, повазі до неї тощо.

Слово «людяність» у контексті категорії злочинів має підкреслювати людську природу людей, проти яких спрямовані вказані посягання. Попри всі інші об'єктивні відмінності – расові, релігійні, культурні, всіх людей на планеті об'єднує людська гідність і свобода. У певному сенсі, ціль протиправних діянь спрямованих проти людяності полягає в тому, щоб позбавити жертв їх людської природи, перетворити їх із суб'єктів, що володіють совістю, волею і свободою вибору, в об'єкти, що перебувають за межами закону.

Еволюція яку пройшли злочини проти людяності, що стосувалося розширення певних видів протиправних діянь, що входять до категорії «*crimes against humanity*», а також їх характерних ознак: напад на цивільне населення; наявність чи відсутність зв'язку зі збройним конфліктом; широкий масштаб і систематичність нападів; охоплено рамками протиправної політики, що проводиться державою чи організацією.

Ключовими розмежувальними ознаками злочинів проти людяності є: а) спрямованість проти будь-якого цивільного населення; б) широкомасштабний або систематичний характер нападів; в) відсутність необхідного зв'язку з ситуацією збройного конфлікту. Спрямованість нападу на цивільне населення такі як масові ракетні удари по житловим масивам Харкова, Дніпра, Умані та інших міст України означає не випадковість обраних жертв, тобто серед цивільного населення. Злочини проти людяності спрямовані проти цивільного населення як такого, а не просто проти окремих осіб чи військових [6, с. 398]. Римський статут Міжнародного кримінального суду в своїх положеннях визначає цивільне населення, як всі люди, хто є цивільними, а тому не являються комбатантами в тому значенні, в якому даний термін визначений в міжнародному гуманітарному праві [4]. Термін «цивільне населення» охоплює будь-яку групу людей, пов'язаних спільними характеристиками, що в свою чергу, являється об'єктом нападу. Такою характеристикою як ми бачимо з дій окупантів є відповідна територія. Проте, це прямо не вказує, що нападом має бути охоплено всю населеність держави чи території. Даний критерій підкреслює насамперед колективну природу злочину, виключаючи з його сфери напади на окремих осіб та ізольовані акти насильства. Важливою ознакою злочинів проти людяності є широкомасштабність або систематичність нападів на цивільне населення, в межах яких вчиняється конкретний злочин проти людяності.

Міжнародний кримінальний суд широкомасштабність визначає за географічним критерієм та критерієм кількості жертв. Допустимі різні варіації поєднання цих критеріїв: значне географічне охоплення та значна кількість жертв, також можливе незначне географічне охоплення і відносно незначна кількість жертв, незначне географічне охоплення і значна кількість жертв. Систематичність проявляється в організованому характері актів насильства; вона досить тісно пов'язана з існуванням політики, спрямованої на вчинення злочинів проти людяності [6, с. 433;].

У ст. 6 Статуту Нюрнберзького трибуналу, визначення злочинів проти людяності знайшло своє відображення вперше, зв'язок із збройним конфліктом «діяння вчинені... до або під час війни» визнавалися обов'язковими ознаками об'єктивної сторони цих злочинів. З часом ця ознака із відповідного визначення таких злочинів була виключена. Тому на сьогоднішній день немає значення, чи вчинені ці злочини в рамках міжнародного чи не міжнародного збройного конфлікту або поза ним. На відміну від воєнних злочинів, злочини проти людяності включають також злочини проти

своїх громадян, якщо на останніх систематично вчиняються напади як на ідентифіковану групу цивільного населення.

Звернемо увагу на характеристику окремих елементів складів злочинів, що входять до злочинів проти людяності. До прикладу, вбивство включає такі обов'язкові ознаки: 1) умисне вбивство одного чи декількох осіб; 2) час – тобто події відбуваються під час широкомасштабного або систематичного нападу спрямованого проти цивільного населення; 3) особа чиї злочинні дії спрямовані на умисне вбивство, усвідомлює, що його протиправні діяння спрямовані на те, щоб бути частиною широкомасштабного чи систематичного нападу на цивільне населення [7].

Катування, як злочин проти людяності включає наступні елементи: 1) завдання фізичних чи психічних страждань/болю одній або декільком особам; 2) потерпіла особа знаходилась чи під вартою чи під контролем винної особи; 3) такі страждання є результатом протиправних діянь; 4) діяння охоплюються широкомасштабністю чи систематичністю нападів на цивільне населення (час); 5) винний усвідомлює, що його протиправні діяння спрямовані на завдання шкоди здоров'ю потерпілого/потерпілих у вигляді фізичних чи психічних страждань, є частиною широкомасштабного чи систематичного нападів на цивільне населення [7].

Позбавлення волі чи в іншій формі позбавлення фізичної свободи, як злочин проти людяності, його характерні ознаки/елементи: 1) винний ув'язнив одну або декілька цивільних осіб, або іншим чином обмежив особу/осіб фізичної волі; 2) за тяжкістю вчиненого діяння відносяться до діянь, що посягають на основні норми міжнародного права; 3) винний усвідомлює фактичні обставини своїх протиправних діянь, та їх спрямованість на завдання шкоди цивільному населенню; 4) протиправність діянь входять в рамки широкомасштабного та систематичного нападів на цивільне населення. Характер широкомасштабності нападу полягає у невизначеному кількості учасників та жертв таких протиправних діянь, наслідків та ін. Усвідомленість таких протиправних діянь, характеризуються тим, що суб'єкт/виконавець їх вчинення, свідомо знає про те, що його дії відбуваються в рамках широкомасштабного та систематичного нападів на цивільне населення, та бажає щоб його діяння були частиною цих подій.

Висновки. Отже, вперше визначення злочинів проти людяності як категорії злочинів проти міжнародного права містилося в статті 6 (в) Статуту Нюрнберзького трибуналу: «злочини проти людяності, а саме: вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені стосовно цивільного населення до чи під час війни, або переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів із метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином, що підлягає юрисдикції Трибуналу, незалежно від того, чи були ці дії порушенням внутрішнього права країни, де їх було вчинено, чи ні». Криміналізацію злочинів проти людяності здійснено стосовно злочинів нацистської Німеччини під час Другої світової війни. Вона мала заповнити прогалину в тогочасному міжнародному праві щодо злочинних дій, скоєних унаслідок агресивної війни або у зв'язку з нею.

Однак, варто зазначити, що відсутність у національному законодавстві України кримінальної відповідальності за злочини проти людяності не передбачена, таким чином ми немає можливості відобразити специфічну правову природу злочинів проти людяності як окремої категорії міжнародних злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/>.
2. Нюрнберзький процес: збірник матеріалів: в 8-ми т. Москва, 1999. Т. 8. 609 с.
3. International Criminal Tribunal for Rwanda. URL: <http://www.unict.org/> International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. URL: <http://www.icty.org/>.
4. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
6. Теорія та практика міжнародного кримінального права: підручник / за ред. проф. Н.А. Зелінської. Одеса: Фенікс, 2017. 582 с.
7. The Elements of Crimes. URL: <http://www.icc-cpi.int>.